

Somfai László: Viharban

Érdekes kísérletet tett Somfai László »Viharban« c. regényével társadalmunk ábrázolására. Egy munkásasszony fel-emelkedésén és ezzel kapcsolatos családi és közéleti konfliktusain át akar jellegzetes és átfogó képet adni a világunkról.

A témaválasztás önmaga is merész, hiszen minden forradalmi fejlődési ütemű korszak, amely nemcsak a gazdasági erők gyors növekedését, de a régi gondolatok, szokások, erkölcsök megrendülését, újak kialakulását is magával hozza, megrendíti a társadalom »békés« és nyugalmasabb időkben kialakult alapsejtjének, a családnak normáit és formáit is. Ennek művészi ábrázolása azonban a legnehezebb feladatok közé tartozik, mert a családi élet konfliktusait csak igen nagy művészi erővel, a jellemnek harcánál, a rájuk ható társadalmi erők befolyásának, s a jellemek fejlődési folyamatának, az ezen belül bekövetkezett ütemkülönbségeknek ábrázolásával lehet megoldani.

Somfai nem kevesebbre, hanem, ha lehet, még többre tör ennél. A magánélet ábrázolásában a konfliktust igyekszik életszerűen megalapozni. Főhősei tévedő, botladozó, de alapjában becsületos emberek. Hősnője, Kószó Anna értelmiségivé fejlődik, de nem egyvonalúan, sematikusán, hanem keresgélve, ideálok után tapogatózva, az új, gazdagabb élet lehetőségeire mohón törve, s rossz társaságba tévedve, új hivatását, nevelő munkáját rajongásig és önfeláldozásig szeretve, s közben családját, saját lányát elhanyagolva. De Somfai nemcsak főhősei jellemzésében igyekszik a sematizmus elkerülésére, a kérdések merész felvetésére, a társadalmunk fejlődésével kapcsolatos, azt kísérő bajokat is meg-meglátja. Mint pedagógus, elsősorban a családi nevelés hibáit, a szülők elfoglaltságából, s ennek következményeként a gyermekek magára maradásából erkölcsi nevelésük elhanyagolásából származó veszélyeket észleli, s mutat rájuk szenvedélyes őszinteséggel. A kérdések feltevésének hangja is: szerencsés, érződik, hogy társadalmunk fejlődése, a hibák leküzdése az író személyes ügye, érdeke, ez adja meg a szenvedélyes kérdésseltevések erkölcsi alapját.

Ha mégis, ezeknek az erényeknek ellenére is hiányosnak érezzük a művészi megvalósítást, ennek több oka van. Legfontosabb az, hogy Somfai gazdagon mar-

kolt ugyan az élet anyagából, egy sereg égető kérdést felvet ugyan, de műve alapkonceptiója nem elég mély, ebből fakadóan az alapkonfliktus Somfai által való exponálása valószínűtlen és elhibázott, s ezért nem tudja kibontani a téma nyújtotta lehetőségeket, s e kérdéseket nem tudja egységes szerkezet és cselekmény láncára felfűzni.

Somfai ugyanis arra törekedett, hogy megmutassa, egy jobb életre vágyó és felemelkedni kívánó munkásasszonyt mennyi ellentétes hatás érhet társadalmunkban. El akarván kerülni az egyenes vonalú felemelkedést, a töretlen tudatosodási folyamat társadalmunkban előforduló, de mégis csak ritkább esetének kevesebb problémát nyújtó, s ezért művészi-leg kevésbé igényes ábrázolását, egy olyan, tipikusabb »munkáskáder-karrier«-t mutat be, melyet sokszor bizonytalanná, csalódottá tesznek, végül majdnem derékba törnek a különböző, részben maradi, kispolgári hatások. Azonban a téma nyújtotta lehetőségek leszűkítése az, hogy mindezt a hatást, s ennek romboló tevékenységét éppúgy, mint az egész főcselekményt lényegében hősei magánéletére, érzelmi életükre korlátozott érvényességgel ábrázolja. Ez pedig, mint már említettem, az alapkonfliktus jellegéből, valószínűtlenségéből és elhibázottságából származik.

Miért tartom valószínűtlennek a konfliktust? Mert az ilyen konfliktus még az életben is elég valószínűtlen, s a regénynek még kevésbé sikerült valószínűsítetnie. Miről van szó a regényben? Kószó János egyszerű, becsületos MÁV kovács, és felesége, Anna eltávolodásáról, mely lányuk nevelésének elhanyagolását, végül is tragédiáját okozza. Van alapja a mi társadalmunkban az ilyen ellentéteknek? Van, sőt ez a fejlődés természetes velejárója. Kószó nehezen mozdítható, régi életmódjához és munkaköréhez ragaszkodó ember, felesége mozgékonyabb, igényesebb, mindig többet, jobbat akaró jellem, akit 15 évi boldog házasság sem tudott betörni a háztartás szűk keretébe és amikor a régi világ felbomlott, a mozgékonyabb, igényesebb elemekkel együtt ő is belekerült a munkásosztály felemelkedésének sodrába, 31 éves fejjel szakérlettségire, majd főiskolára ment és tanári diplomát szerzett, közben elhanyagolva szerető férjét, és felnevelten lányát. Az ilyen alapon létrejött családi válság

teljesen természetes. A baj csak az, hogy Somfai a házastársakat eltávolító, az asszonyt előre húzó erőt nem annyira pedagógus pályájában, szellemi érdeklődési körének férje szűk világát elhagyó kitágulásában találja meg, hanem a Varsányi-féle értelmiségi társasághoz fűződő barátságában. Pedig az előbbi kapcsán az asszony pedagógussá válását, szellemi-világnézeti éréseinek folyamatát, s társadalmi kapcsolatainak keresztül egész fejlődő társadalmunk mozgását is figyelemmel kísérhetné. Ezzel szemben a regényben alkalmazott megoldás természetesen folyik ugyan a szerzőnek abból a céljából, hogy hősnőjét ellentétes hatások kohójában eddze meg, de nem fokozza az egész történet valószínűségét. Önmagában is valószínűtlen, hogy egy szakértségit végzett főiskolás munkásasszony olyan un. úri társasággal kössön szoros barátságot, melynek uralkodó hangnemét nem a Balázs, vagy Varsányi-féle becsületes értelmiségiek adják meg, hanem a Varsányiné és Merész Tibor-féle jellemtelen kozmopoliták. Ennek az egész megismerkedésnek és összebarátkozásnak a gyengéjét Somfai is észreveszi, s a regény közepetáján Anna visszaemlékezése során ijegekzik magyarázni, de elhitetni nem tudja. Még valószínűtlenebb az, hogy egy, a főiskolán párttaggá választott, tehát tudatosságában nyilván sokat fejlődött asszony, aki a pártpolitikát és munkásbecsületét ért minden valódi, vagy képzelt sérelemre a továbbiakban is oly hevesen reagál, csak ennek a társaságnak a jellegét ne ismerje fel, s ezektől várja társadalmi felemelkedését, s az életművészet elsajátításának iskoláját. Annál is indokolatlanabb vaklás ez részéről, mert ez a társaság maga fölöttébb tisztában van társadalmilag labilis helyzetével, hisz Varsányiné pontosan ezért keresi egy »munkáskáder« barátságát.

De nemcsak e barátság valószínűségével van baj. El lehet képzelni, hogy ilyen egyes eset előfordult az életben, hogy Anna nem azonnal döbben rá, kik közé keveredett, s mikor már kezd nyilni a szeme, akkor családi bajai és Balázs Imre, a rokonszenves klinikai adjunktus iránt kifejlődő szerelme megbocsátatják vele társasága bűneit. Nagyobb baj azonban az, hogy az értelmiségi életbe belépő Annának két eszményképe, Réz Gábor és Balázs Imre közül az utóbbi győz. Talán furcsának tűnik ez a megállapítás, hiszen a regénybeli helyzetet tekintve ez a kifejlődés természetes és helyes, de ebből következik az, amit az alapkonfliktus el-

hibázottságának nevezek: mivel Varsányiék körének és Balázs Imrének nincs semmi köze az asszony hivatásához, ez a két világ annyira heterogén, hogy csak az egyéni érzelem szálaival, a magánélet síkján lehet összekötni, s ezért kell az eseményeket a magánélet síkján bonyolítani. Pedig az ilyen karrier-téma természetesen nyújtja a jellembeli, magán- és közéleti konfliktusok kibontásának gazdag lehetőségeit, mint Stendhal, Balzac stb. alakjai bizonyítják. Így azonban az asszony hivatása és közléte nem fér be a magánélet síkján folyó cselekménybe. Hogy a kettő mennyire kizárja egymást, az is mutatja, hogy Balázs Imre teljesen kizorul a meséből, amikor az asszony gyakorló évét folytatja a kiskunkolozsi iskolában, s csak akkor nyomul előtérbe ismét, amikor a férje féltékenysége miatt érzelmeiben sértett Anna, akit pedagógus-ideálja, Réz Gábor nem tud lekötöni, hozzá menekül vigaszt.

A konfliktus magánéletre szűkítő jellegéből fakad, hogy a cselekménybe legtöbbször csak nagyon laza szálakkal kapcsolódik be Anna pedagógus-pályája (kivéve a családlátogatás és az elzúlló lány látványának hatása Anna szülői felelősségérzetének felébredésére, mely igen szépen készíti elő a saját lánya tragédiájára való reagálását), ezért tanárrá nevelődésének lelki-szellemi folyamata helyett többnyire állóképeket kapunk. Ez a sorozata az ilyen epizódoknak, melyeknek célja Anna közéleti kapcsolatainak bemutatása, s melyek nem csatlakoznak szervesen a főcselekményhez, szerkezeti-ileg szétesővé teszi a regényt. Ilyen epizód az egész kiskunkolozsi közjáték, mely Anna fejlődéséhez, jellemének kialakulásához úgyszólván semmivel sem járul hozzá, és Réz Gábor igazgató alakjában nem tud reális elleneszményt nyújtani Balázssal szemben.

Mivel az epizódok legtöbbször az a célja, hogy a főcselekménybe bele nem illeszthető közélet-ábrázolást erőltesse, ezért mellékfigurái csaknem mind sematikusak. Réz Gábor ideális sémává stilizálja, s azonnal elejti, amint emberibb kapcsolataiban, pl. családi körében láthatnók. Általában mellékalakjainak nem terem lehetőséget, hogy jellegzetes egyéni arcukat az olvasó emlékezetébe védő módon kiéljék magukat. Legtöbbször nem él, hanem valamilyen erőltetett funkciót tölt be, pl. Bakó szerepe szinte csak az, hogy elmondja kiselőadását a múltbeli pedagógus sorsról. Merész Tibor is elhíhetetlen alak. Körömfönt, intrikus gazembernek

festi, a szerző mégis olyan ostoba tettet követtet el vele, mint a szülők beleegyezése nélküli tiltott műtét.

Társadalmunk mozgása, atmoszférája kimarad a regényből, nem tükröződik, csak deklarációkban, vagy a szereplők elrejtett megjegyzéseiben. Elmarad az alakok szellemi arcának plasztikus kirajzolódása, nem látjuk Anna világnézeti fejlődését, reagálását társadalmunk problémáira, pl. június hatására, vagy csak oly kevéssé, ami valószínűtlen egy értelmiségi ember rajzában, körünkben, amikor a közélet eseményei annyira áthatják és befolyásolják a magánéletet.

A konfliktus leszűkítő jellege visszahat a magánélet ábrázolására is. Az író minden erejét, jellemző és megfigyelő képességét latba veti hősei belső életének, érzelmeinek gazdag ábrázolására, s ezért a mellékalakok sémaszerűségével ellentétben elég sokoldalúan jellemzi őket. Lelki fejlődésük legtöbb állomását indokolni tudja, bár néha ellentmondásokat érzünk viselkedésükben, pl. Anna, lányával szemben, erélyesen képviseli a régi erkölcsi szokásokat, de ezek hatása önmagára nem érvényesül, különben elkerülhetetlenek lennének a lelki furdalások Balázssal kifejlődő viszonya miatt. Ugyanakkor viszont a regény tervezett vége, s az alapkonfliktus a jellemek fejlődését is eltorzítja. Anna és Kószó különböző szellemi fejlődését éppúgy elnagyolja, mint a Balázs Imre iránti szerelem szellemi összetevőit. Így a házastársak eltávolodását nem annyira az Annát vonzó értelmiségiek körének rokonszenveségére, nem annyira az új ígényeit testileg-szellemileg kielégítő új szerelemre, mint inkább Kószó valószerűtlenül passzív, saját hibáival szembenézni és felelőségét felelősségre vonni egyaránt képtelen jelleméből, a kölcsönös sértődékenységből fakadó bizalmatlanságra alapozza. Így a szellemi eltávolodás rajza elmarad, az elidegenedés alapja az asszony elfoglaltsága, s a család elhanyagolása, s mindkét fél mimózátermészete. Mivel az eltávolodást inkább jellembeli hibákra, mint kibékíthetetlen fejlődésbeli különbségekre építi, lehetővé teszi az írói önkény működését. U. i. az ilyen ellentét csak addig tart, amíg az író nem akarja, hogy hősei rádöbbenjenek saját hibájukra. Somfainál ez csak a családi tragédiánál következik be, az olvasó mégis úgy érzi, hogy maga a tragédia is megelőzhető lett volna, ha a házastársak között nem folyton csak a sérelmeket halmozza, hanem alkalmat teremt csupán egyetlen

olyan összecsapásra, amelyben a két fél nemcsak a magáét fújja, hanem amelynek során rádöbben saját hibáira is. A sérelmek halmozásának módszerével viszont eléri, hogy a konfliktus mélyebb, szellemi oldalának rajza híján is odáig feszül a helyzet hogy csak a gyermek tragédiája békítheti össze a szülőket. Ezzel megvalósította a regény pedagógiai célját, de pyrrhusi győzelemmel, mert a Merészféle tiltott műtetre, erre a teljesen hihetetlen esetre alapozva a kibontakozást, inkább gyengíti, mint erősíti a befejezés valószínűségét. Somfai regényének pedagógiai célzata erőszakot követ el a hősök fejlődésének természetes irányán. Célja ugyanis az, hogy miután a családi élet elromlásának következményeire felhívta a figyelmet, a gyermek érdekében, s annak összetartó erejével ismét összehozza a szülőket, s ezzel példát statuáljon. Nem gondolja-e azonban az író, hogy az ellenpélda — vagyis egy házaselet törvényszerű szétesése azután, hogy a házaspár elidegenedtek egymástól, sőt az asszony mást szeret, s azzal viszonya is van — s annak hatása a gyermek életére megrázóbb és egyben igazabb, mert a hősök fejlődésében inkább megokolt pedagógiai hatást érhet el?

Érdekesen segíti az író eseménybonyolítását és jellemzési módját sajátos ábrázolási módszere. Úgyszólván hiányzik nála az objektív leírás, vagy megjelöltetés, a hősök fejlődési folyamata ritkán jelenik meg objektívtól, cselekményes formában, legtöbbször a különböző alakok belső tudatán, vagy monológikus visszamemlékezéseiben keresztül értesülünk róla. Ez a monológyszerűség még dialógusaiba is behatol, ezért van oly kevés élő párbeszéd a műben. Ez a módszer, bár alkalmat ad arra, hogy a lélek legapróbb rezdüléseit is tettenérje, — innen a sok kitűnő lélektani részletmegfigyelés — kétségtelenül a folyamatok külső epikai ábrázolásának a rovására megy. Ugyanakkor azonban ezzel a módszerrel tudja megteremtteni a feszültséget a Kószó házaspár között, mert azzal, hogy mindkettő saját belső világába bezárva dul-ful, s igazi összecsapásra, szembesítésre köztük alig kerül sor, viszonylagos jogosultságot tud adni viselkedésüknek, önhibájuk belátására való képtelenségüknek. Ezzel persze nem tud objektív alapot nyújtani a cselekmény megítélésére, ezért imbolyog ideoda az olvasó rokonszenve aszerint, hogy éppen melyikük belső tudatán át szemléli a másikat, s a világot. Ez feszülten tartja az érdeklődést, de furcsán bizony-

talanná teszi az olvasóban az alakról kialakult képet.

Ezzel a módszerrel néha a tulajdonképpeni feladatról mond le. Pl. Kószóék első vizitjét Varsányiék nál Kószó tudatán át ábrázolja, s azon az ürügyön, hogy ez a munkás úgysem sokat ért az ott folyó magasröptű társalgásból, elmulasztja annak leírását. Pedig ez korán tisztázhatná, mi az, ami ezekhez vonzza Annát, s mi az, aminek eleve taszítania kellene.

Hogy az író nem tudta igazán beleélni magát hősei helyzetébe, sorsába, gondolatvilágába, azt a cselekmény konstrukciójában, a befejezés erőszakoltságán kívül azt is mutatja, hogy képtelen hősei nyelvi jellemzésére. Az egyes alakoknak egyéni stílusukkal történő jellemzése nem erőszakolt követelmény, mert a legrejtettebb tulajdonságok fejződhetnek ki a gondolkodás fordulatainak egyéni színeződésében. Somfai hősei mind monológjaikban, mind párbeszédekben ugyanazt a nyelvet beszélik, amelynek; ha van egyéni színezete, az sem az övék, hanem az íróé. Ettől a rövid társalgási mondatokban való beszéltetéstől csak ritkán tér el. Néha még szintelenebbül, távirat-stílusban lajstromoz, máskor riportot ír, pl. május 1 leírásakor. Ez a stílus csak ritkán melegszik át, mikor az író egyéni lírája, a közvetlenül érezhető élmény fűti (A kékesi epizód.). Egyszer ellentmondásba is keveredik, mikor a regény végefelé Kószóval elmondhatja, hogy felesége lelki eltávolodása divatszavak használatában is kife-

jeződött, ugyanakkor Annának a regény során leírt beszélgetéseiben ilyeneket egyáltalán nem sikerült felfedeznem.

Még néhány szót, leíró módszerének apróbb hibáiról. Környezetleírást alig találunk nála. Ez önmagában nem baj, hisz Dosztojevszkijnél is ritkán látunk ilyet, viszont annál inkább nagyszerű atmosféra- és hangulatfestést. Somfainál azonban a környezetfestés helyett lépten-nyomon annak csökevényével kell találkozunk, pl. megjegyzi, hogy melyik szegedi utcán járnak hősei, (Apr. 4., Hobiárt Basa utca) hány szobás lakásba, milyen alakú iskolaépületbe lépnek be. Ettől az olvasó még nem tudja elképzelni sem az utcákat, — különösen a nem szegediek — sem a lakások berendezését stb. Alakjai külső vonásaikkal való jellemzése helyett is legtöbbször szokványos káderjellemzést ad, (hány éves, milyen származású, milyen izomzatú, színű stb.).

Ez a kritika nem vállalkozhatott teljeségre, a cselekmény részletes elemzésére és valamennyi felvetődő probléma érintésére. Csupán arra törekedtem, hogy néhány lényeges kérdés tárgyalása során felhívom a figyelmet Somfai könyvének és művészi módszerének legjellegzetesebb sajátosságaira, értékeire és hibáira.

Mindent egybevetve, Somfai regénye bátor kísérlet, de merész kérdésfeltevései és a magánélet ábrázolása terén elért eredményei ellenére is elsősorban hibáiból tanulhatunk.

CSETRI LAJOS

Juhász János: Pókhálóban

Regény. Szépirodalmi könyvkiadó, 1956

Juhász János regénye éles fényt vet a Benes-féle Csehszlovákiára, a valamikori *Kisántánt* leglármásabban demokratikus államalakulatára, mely a haladó polgári demokrácia jogán lépett a feudális Habsburg-monarchia helyére, de sokat reklámozott demokráciájának leple mögött szabadjára engedte a cseh polgárság mohó pénzvágyát és sovinizmusát.

Az írónak egészen nyilvánvaló szándéka, hogy ezt a pénzre és hatalomra éhes, újszülött polgári demokráciát egy nagyméretű korrajzban a csontja velejéig leleplezze. A regényben azért esik annyi szó a huszas évek Csehszlovákiájának politikai és pénzügyi állapotáról. — Benes jól tudta, hogy a szlovákok, magyarok,

németek és ruszinok rovására dédelgett cseh polgári rétegnek minél hamarabb meg kell gazdagodnia és minél teljesebben a markába kell kaparintania a politikai-közigazgatási hatalmat, hogy biztos támasza lehessen az *egységes* cseh nemzeti állam fantomjának. Azért is adta ki a szívesen hallott polgári jelszót: »Gazdagodjatok!« —, mert akié a pénz, az uralkodik is.

A regény cselekménye lényegileg a pénz és a politika szükségzerű összefonódottságát mutatja be, és ilyen értelemben élesen megvilágított, jellegzetes alakjait kapjuk az akkori pénzügyi és politikai manővereknek. Juhász János kitűnően ismeri az akkori Csehszlovákia